Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

JAMIYATNING MA’NAVIY YUKSALISHI VA TARIXIY XOTIRANI TIKLASHDA JADID SAN’AT MEROSINING AXLOQIY-ESTETIK FUNKSIYALARI

Otabek Bahodirovich Shokirov*
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
✉ otabek0407@mail.ru

ANNOTATSIYA

Maqolada jadid san’at merosining tarixiy xotira va axloqiy tajribaga munosabati o‘rganiladi. Konseptual tahlil hujjatli iz, badiiy obraz va jamoaviy talqinni farqlaydi. Hissiy ta’sirni tarixiy haqiqat yoki axloqiy o‘zgarish bilan aynanlashtirish chegaralari ochiladi. Manba, obraz va muqobil sharhni qiyoslovchi kuratorlik laboratoriyasi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar

jadid san’ati, tarixiy xotira, badiiy obraz, axloqiy tajriba, estetik hissiyot, kuratorlik, manba tanqidi.

DOI: 10.5281/zenodo.23302199

KIRISH

Tarixiy xotirani tiklash san’at asarini topish yoki uni ommaga namoyish qilish bilan bir xil jarayon emas. Qaysi asar tanlanishi, qanday izoh bilan berilishi va qaysi tajribalar uning atrofida eslanishi alohida masalalardir. San’at o‘tmishni hissiy jihatdan yaqinlashtirishi mumkin, ammo shu yaqinlik uning har bir obrazini tarixiy voqelikning aniq nusxasiga aylantirmaydi. Ma’naviy yuksalish haqida xulosa chiqarish uchun esa hissiy taassurotdan tashqari, insonning mulohaza va munosabatidagi o‘zgarishni ham tekshirish kerak.

Karimov jadid nasrining g‘oyaviy-badiiy xususiyatlarini Abdulla Qodiriy ijodi bilan bog‘liq holda tahlil qiladi [1]. Nuraliyev jadid teatrining shakllanishini ma’rifiy jarayonlar bilan aloqador holda muhokama qiladi [2]. Ushbu manbalar nasr va teatrni ijtimoiy ma’no ishlab chiqaradigan badiiy amaliyotlar sifatida o‘rganishga asos bo‘ladi. Biroq nasr yoki teatr haqidagi xulosani barcha san’at turlariga o‘zgartirmasdan ko‘chirish mumkin emas. Shu sababli «san’at merosi» mazkur maqolada asosan adabiy va sahnaviy materiallar doirasida aniqlashtiriladi.

Tadqiqot maqsadi jadid san’at merosining axloqiy-estetik funksiyalarini hujjatli asos, badiiy talqin, hissiy refleksiya va jamoaviy muhokama munosabatida ochishdir. Asosiy savol merosning ta’sirchanligini saqlagan holda tarixiy haqiqat va axloqiy bahoni qanday ehtiyot qilish mumkinligidir. Nazariy hissa «iz, obraz, talqin» farqlashini va shu asosdagi pedagogik kuratorlik laboratoriyasini taklif etishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tanlangan sakkizta zamonaviy ish jadid nasri va teatri, individual hamda jamoaviy xotira, memorial amaliyot, hissiy bog‘lanish, badiiy ideal va san’atdagi emotsional ifoda masalalarini qamrab oladi. Tarixiy qatlam ikkilamchi ilmiy tadqiqotlar orqali o‘rganildi. Maqola yangi arxiv hujjatini topgani yoki jadid san’atining barcha turlarini to‘liq tasniflagani haqida da’vo qilmaydi. Har bir manbaning muhokama doirasi uning ta’limiy qo‘llanishidan farqlandi.

Metodlar tarixiy-konseptual qiyos, badiiy talqinning epistemik chegaralarini tekshirish va normativ qarshi misollardan iborat. «Nima hujjat bilan tasdiqlanadi?», «nima badiiy qayta qurilgan?», «tomoshabinning bugungi xulosasi nimaga tayanadi?» savollari alohida qo‘yildi. Tomoshabinlar bilan eksperiment o‘tkazilmadi. Taklif etilgan laboratoriya, ko‘rgazma yozuvi va refleksiya mezonlari nazariy-metodik ishlanmalardir.

NATIJALAR

Xotirani tiklash va xotirani qayta tashkil etish. Lektorskiy individual va jamoaviy xotiraning o‘zaro munosabatini, shu jumladan yangi chaqiriqlarini muhokama qiladi [3]. Bu masaladan kelib chiqadigan metodologik farq shuki, o‘tmish izi bilan uni bugun eslash usuli aynan emas. Saqlanib qolgan matn xotiraning materiali bo‘lishi mumkin, lekin uning maktab, muzey yoki teatrda qanday o‘qilishi hozirgi tanlovlarga ham bog‘liq. Shuning uchun «tiklash» so‘zi tanlov va tahrir jarayonlarini yashiradigan ifodaga aylanmasligi kerak.

Maqolada tarixiy xotiraning ikki vazifasi ajratiladi. Birinchisi yo‘qotilgan yoki chetga surilgan materialni ilmiy muomalaga qaytarishdir. Ikkinchisi mavjud materialning ma’nosini qayta muhokama qilishdir. Birinchi vazifa rekvizit, nashr va manba tanqidini talab qiladi; ikkinchisi muqobil talqin hamda qiymatlarni asoslashga tayanadi. Badiiy obraz ikkinchi jarayonda muhim rol o‘ynashi mumkin, ammo birinchi vazifaning daliliy talablarini almashtirmaydi.

Merosni muzlatish va uni mas’ul talqin qilish. Spirova memorial amaliyotlarni «madaniyatni mumiyolash» muammosi bilan bog‘lab tahlil qiladi [4]. Ushbu tushuncha har qanday yodgorlik yoki xotirlashni salbiy baholash uchun ishlatilmaydi. Mazkur maqolada u merosning savol tug‘diruvchi mazmuni faqat tantanali, o‘zgarmas tasvirga aylantirilishi xavfini ko‘rsatishga xizmat qiladi. Pedagogik jihatdan buning qarshisi tarixiy qahramonni qadrsizlantirish emas, uning tanlovi, vaziyati va ziddiyatlarini dalil bilan o‘rganishdir.

Masalan, ko‘rgazmada jadid adibining portreti va umumiy madh berilishi mumkin. Biroq talaba undan asarning qaysi muammoni ko‘targanini, badiiy vosita nima sababdan muhimligini yoki bugungi talqin qanday qurilganini bilmasligi mumkin. Shu bois har bir eksponatga «tekshirilgan ma’lumot», «badiiy xususiyat» va «ochiq savol»dan iborat qisqa sharh yozish taklif qilinadi. Bu tartib ma’naviy ahamiyatni kamaytirmaydi; uning tushunarli va muhokamaga ochiq bo‘lishini ta’minlashga qaratiladi.

Hissiy ta’sirning imkoniyati va chegarasi. Kieran sentimentallikni faqat epistemik xato yoki salbiy hissiyot sifatida baholashga qarshi dalillar keltiradi; ayrim badiiy tajribalar qadriyatlarga hissiy bog‘lanishni yangilashi mumkinligini muhokama qiladi [5]. Bundan ta’limda his-tuyg‘uni chetga chiqarish kerak emasligi kelib chiqadi. Biroq mazkur maqola hissiyotning ijobiy bo‘lishini tarixiy izohning to‘g‘riligi bilan tenglashtirmaydi. Ta’sirlanish tahlil uchun boshlang‘ich material bo‘lishi mumkin, yakuniy dalil emas.

Harcourt badiiy idealga konstruktiv munosabat bilan hayotni badiiylashtirishning ayrim buzilgan shakllarini farqlash uchun «Lord Jim» talqinidan foydalanadi [6]. Bu muammo jadid merosi bilan ishlashga analogik savol beradi: o‘quvchi qahramondan ilhomlanayotganda uning murakkabligini tushunyaptimi yoki o‘zini ideal obrazga mos ko‘rsatishga urinyaptimi? Mazkur savol ikki tarixiy adabiy kontekstni aynanlashtirmaydi. U badiiy idealni tayyor axloqiy me’yorga aylantirishning chegarasini tekshiradi.

Döring san’atdagi emotsional ifodani allaqachon tayyor bo‘lgan hissiyotning tashqi belgisi bilangina cheklamay, hissiy mazmunning aniqlashishi bilan bog‘laydi [8]. Shu asosda talabadan «qanday his qildingiz?» bilan birga «asar qaysi ifoda orqali shu hissiyotni shakllantirdi?» deb so‘rash taklif etiladi. Bunda emotsiya san’atdan tashqaridagi harakatni avtomatik belgilaydi, degan xulosa chiqarilmaydi. Talaba ta’sir sababini muhokama qiladi, uning axloqiy oqibatini esa alohida asoslaydi.

1-jadval. Jadid san’at merosini o‘rganishda dalil va talqin chegaralari

Qatlam	Tekshiruv savoli	Laboratoriya mahsuloti	Saqlanadigan farq
Hujjatli iz	Nima va qaysi manba bilan tasdiqlanadi?	Nashr va muallif pasporti	Tarixiy hujjat badiiy obraz bilan aynan emas
Badiiy shakl	Ma’no qanday ifodalanmoqda?	Kompozitsiya yoki sahna yechimi sharhi	Syujet qayta bayoni estetik tahlil emas

Qatlam	Tekshiruv savoli	Laboratoriya mahsuloti	Saqlanadigan farq
Hissiy tajriba	Ta’sirning sababi qanday?	Dalilga tayangan refleksiv izoh	Ta’sirlanish axloqiy yaxshilanish isboti emas
Jamoaviy xotira	Qaysi ovozlar ko‘rinmoqda?	Muqobil sharh va ochiq savol	Umumiy xotira yagona bahoni talab etmaydi
Pedagogik ko‘chirish	Talaba yangi asarni tahlil qila oladimi?	Mustaqil kuratorlik yozuvi	Tanish matnni yodlash transfer emas

Umid, qayg‘u va jamoaviy eslash. Rigney xotira tadqiqotlarini faqat travmatik o‘tmish bilan cheklamasdan, umid va qadriyatlarga bog‘lanishning uzatilishini ham o‘rganishga chaqiradi [7]. Ushbu taklif jadid merosini faqat yo‘qotish va fojia orqali emas, ma’rifiy tashabbus hamda kelajak haqidagi tasavvur orqali ham o‘qish uchun metodologik imkoniyat beradi. Biroq umid tarixiy adolatsizlikni bezab ko‘rsatadigan majburiy optimizmga aylantirilmasligi kerak. Ikki hissiy o‘lchov bir-birini bekor qilmasdan tahlil qilinadi.

Merosga bag‘ishlangan mashg‘ulotda shu sababli fojiali yakun bilan asarning ma’rifiy savoli alohida ko‘riladi. Faqat yakunni bilish o‘quvchini barcha oldingi tanlovlarni muqarrar deb tushunishga undashi mumkin. Talaba tarixiy ishtirokchi nimalarni bilganini va qaysi imkoniyatlarni ko‘rganini so‘rashi kerak. Aniq javob mavjud dalilga bog‘liq; hujjat bo‘lmagan joyda taxmin alohida belgilanadi. Bunday tartib xotirani hissiy ta’sirdan uzmay, uning tarixiy aniqligini kuchaytiradi.

Kuratorlik laboratoriyasi. Laboratoriyada kichik guruhlar bitta adabiy yoki sahnaviy material asosida ta’limiy ko‘rgazma bo‘lagini loyihalaydi. Har guruh nashr rekvizitini, qisqa badiiy tavsifni, bir muqobil sharhni va aniqlanmagan savolni kiritadi. Materialni ommaga chiqarishdan oldin boshqa guruh uning yozuvlarini «fakt», «talqin» va «pedagogik taklif» sifatida belgilab tekshiradi. Noto‘g‘ri nisbat berilgan jumla olib tashlanadi yoki aniqroq ifodalanadi. Bu o‘zaro tekshiruv ilmiy ekspertizani almashtirmaydi, ammo uning boshlang‘ich odatini mashq qildiradi.

Baholash uchun tarixiy rekvizitning aniqligi, badiiy dalilning mavjudligi, hissiy javobning refleksiyasi va boshqa talqinga ochiqlik ajratiladi. Eng ko‘p hayajon uyg‘otgan yoki eng chiroyli bezatilgan ish avtomatik eng yuqori bahoga ega bo‘lmaydi. Ko‘rgazma savol tug‘dirishi, dalilni yashirmasligi va noma’lumni ma’lumdek ko‘rsatmasligi kerak. Tomoshabinning e’tiqodi yoki shaxsiy kechinmasi esa baholash predmeti qilinmaydi.

MUHOKAMA

Birinchi e’tiroz bunday ajratish san’atni quruq hujjatshunoslikka aylantirishi haqidadir. Maqola aksincha, badiiy asarning hujjatdan farqini saqlashga intiladi. Obraz metafora, kompozitsiya va emotsional ifoda bilan ishlaydi; uni faqat fakt tekshirishga keltirish badiiy qiymatni yo‘qotadi. Shuning uchun laboratoriyada fakt tekshiruvi bilan estetik tavsif alohida, lekin bog‘langan topshiriqlardir. Har biri o‘z savoliga javob beradi.

Ikkinchi e’tiroz muqobil talqin xotiraning umumiyligini parchalashi mumkinligidir. Bunga javob umumiy xotirani bir xil hissiyot bilan aynanlashtirmaslikdir. Asarni birga bilish, manbaga mas’uliyat va shaxs qadrini tan olish umumiylik yaratishi mumkin; badiiy baholarning to‘liq mosligi shart emas. Biroq muqobillik istalgan da’voni oqlamaydi. Hujjatga zid ma’lumot yoki boshqa guruhni kamsitadigan izoh dalil va axloqiy mezon orqali tanqid qilinadi.

Tadqiqotning amaliy chegarasi laboratoriyaning ta’siri sinovdan o‘tmaganidadir. Keyingi tekshiruvda talabalarning boshlang‘ich va yakuniy kuratorlik yozuvlari, fakt bilan talqinni ajratish sifati hamda yangi asarni mustaqil tahlil qilish natijasi qiyoslanishi mumkin. O‘zini «ma’naviy jihatdan yuksaldim» deb baholashning o‘zi yetarli dalil bo‘lmaydi. Shu bilan birga, ma’naviy o‘zgarishni faqat qisqa testga keltirish ham tadqiqot obyekti boyligini kamaytirishi mumkin; turli dalillar birga qo‘llanishi zarur.

XULOSA

Jadid san’at merosining axloqiy-estetik funksiyasi hujjatli iz, badiiy obraz va jamoaviy talqinning farqlarini saqlagan holda ularni bog‘lashda ochiladi. Hissiy ta’sir tarixiy haqiqatning avtomatik belgisi emas, tarixiy aniqlik esa badiiy tajribaning o‘rnini bosmaydi. Ma’naviy yuksalish haqida xulosa chiqarganda ilhom, refleksiya va haqiqiy munosabatdagi o‘zgarish alohida tekshirilishi lozim.

Kuratorlik laboratoriyasi merosni tantanali takrorlashdan mas’ul talqin qilishga o‘tishning nazariy-metodik vositasi sifatida taklif etildi. Uning natijasi tayyor axloqiy hukm emas, asar, xotira va bugungi qadriyatlar orasidagi aloqani dalillash qobiliyatidir. Mazkur imkoniyatning amaliy kuchi keyingi tadqiqotda aniqlanishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov B. N. O‘zbek jadid nasri va Abdulla Qodiriy. O‘zbekiston: til va madaniyat, 2. 2022. (p. 61–70).

2. Nuraliyev J. Jadid teatrining shakllanishi va xalqning ma’naviy uyg‘onishidagi ahamiyati. O‘zbekiston madaniyati va san’ati, 2. 2026. (p. 399–408).
3. Лекторский В. А. Индивидуальная и коллективная память: старые проблемы и новые вызовы. Вопросы философии, 6. 2020. (p. 11–17).

DOI: 10.21146/0042-8744-2020-6-11-17

4. Спирова Э. М. «Мумификация культуры»: современные подходы к мемориальным практикам. Философская антропология, 7(2). 2021. (p. 110–118). DOI: 10.21146/2414-3715-2021-7-2-110-118
5. Kieran M. Sentiment and Sentimentality: Affective Attachment in Life and Art. Art, Mind, and Narrative: Themes from the Work of Peter Goldie. Oxford University Press. 2016. (p. 154–175).

DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198769736.003.0011

6. Harcourt E. The Dangers of Fiction: Lord Jim and Moral Perfectionism. Art, Mind, and Narrative: Themes from the Work of Peter Goldie. Oxford University Press. 2016. (p. 80–88). DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198769736.003.0006
7. Rigney A. Remembering Hope: Transnational activism beyond the traumatic. Memory Studies, 11(3). 2018. (p. 368–380). DOI: 10.1177/1750698018771869
8. Döring S. A. What Is Expressed When Emotions Are Expressed in Art? Grazer Philosophische Studien, 96(3). 2019. (p. 361–380). DOI: 10.1163/18756735-09603007